

Xorazmshohlar va Qoraxitoylar o'rtasidagi munosabatlar

Andijon davlat universiteti

Tarix fakulteti 3-kurs talabasi

Ahmadjonov Ahrorbek

Elarslon otasi davrida Xorazmning bo'ysundirilgan ko'chmanchi turkman va qipchoq qabilalari yordamida Movarounnahrning ichki ishlariga ham tez-tez aralasha boshladi. 1158 yilda u katta qo'shin bilan Movarounnahrqa bostirib kirdi. Bu vaqtda qoraxitoylarga vassal bo'lgan qoraxoniylar ko'chmanchi qarluq qabilalari bilan jang olib borishayotgan edi. Elarslon qarluqlarga Buxoro va Samarqand uchun olib borgan janglarda yordam berdi. Lekin qoraxitoylar qo'shinlari yordamga yetib kelishi bilan Elarslon Xorazmga qaytishga majbur bo'ldi. U bir necha marta Xurosonga yurish qilgan bo'lsa-da, muvaffaqiyatga erisha olmadi. 1171-1172 yillarda qoraxitoylarning katta qo'shini Xorazmshohning o'lponini o'z vaqtida to'lamayotganligini bahona qilib Xorazm ustiga yurish qildi. Elarslonning buyrug'i bilan Sirdaryodagi katta to'g'on buzib tashlandi va katta maydon suvga bostiriladi. Bu qoraxoniylar qo'shini yurishini qiyinlashtirdi va Xorazmning poytaxti Gurganch (Urganch) ni talon-taroj qilishdan saqlab qoldi. Lekin qoraxoniylarning bu bosqini davrida Elarslon vafot etdi. Undan keyin Xorazm taxtini uning kichik o'g'li Sultonshoh egallaydi. Elarslonning katta o'g'li Alouddin Takash qoraxitoylar yordami bilan ukasi Sultonshohdan taxtni tortib olishga erishdi. Sultonshoh Xurosonga qochishga majbur bo'ldi. SHundan so'ng Alouddin Takash (1172-1201) Xorazmda mahkam o'rnashib, qoraxitoylarga va'da bergan o'lponni to'lashdan bosh tortadi. Unga javoban qoraxitoylar Xorazmga yana yurish qiladilar, lekin muvaffaqiyatsizlikka uchrab, Sultonshoh ixtiyoriga bir kichik qo'shin qoldirib o'zlari orqaga qaytadilar.

Sultonshoh esa qo'shin bilan Marv shahrini, Seraxs va Tusni egalladi. Qoraxitoylarning muvaffaqiyatsiz yurishlaridan keyin, Takash o'z davlatini yanada mustahkamladi. Movarounnahrqa, Xurosonga bir necha bor harbiy yurishlar uyushtirdi. U Movarounnahrni egallay olmagan bo'lsa-da, lekin Xurosonni bir necha tumanlarini bosib oldi. Lekin Xorazshoh Takashning Xurosonda kuchli va xavfli raqibi bor edi. Bu tobora kuchayib borayotgan g'uriylar davlati edi. G'ur viloyati hozirgi Afg'onistondagi Gerirud

daryosi bo'yida, Hirotdan Balxgacha, Qobuldan g'aznagacha cho'zilgan viloyat bo'lib, bu yerda asosan forsiy qabilalar yashagan. So'nggi Saljuqiylar davrida G'ur viloyati o'z mustaqilligini ancha mustahkamladi. 1150-1151 yillarda g'uriylar hokimi Alouddin g'aznaviy sulosasi sultoni Bahromshoh ustidan g'alaba qozonib, G'azna shahrini vayron qilgan edi. G'aznaviylarga so'nggi zarbani 1186-1187 yillarda g'uriylar hokimi g'iyosiddin Muhammad berdi. SHundan so'ng g'uriylar hozirgi Afg'onistonni hamda Tojikiston va O'zbekistonning janubiy hududlarini ham ma'lum vaqt egallab turdilar. Xurosonda Saljuqiylarning kuchsizlanganidan foydalanib, g'uriylar sultoni g'iyosiddin Muhammad 1175 yilda Hirotni egalladi va Xurosonning markaziy hududlariga hujumlar uyushtirib turdi. Qoraxitoylarning vassali hisoblangan Xorazmshoh Takash esa Xorazmni qoraxitoylar qo'ldan qutqarish uchun katta kuch sarflashga majbur bo'O'ldi. Faqat XII asrning 80-yillarida u Xurosonni ba'zi bir hududlarini qo'lga kiritdi. 1187 yilda u Nishopurni, 1192 yilda Ray shahrini, 1193 yilda Marv shahrini egalladi. Bag'dod xalifasi Nasr (1180-1225) va g'arbiy Saljuqiylar sultoni Tug'ul II o'rtasidagi nizodan foydalanib, Takash qo'shinlari 1194-yilning mart oyida Tug'ul II ga qarshi urush ochdi va uni yengib Hamadon shahrini egalladi. Tug'ul II esa jangda o'ldirildi. Xorazmshohning tobora kuchayib borayotganidan xavfsiragan Xalifa Nasr qo'shinlari Takashga qarshi chiqdilar. 1196 yilning iyul oyida xorazmliklar xalifa qo'shinlarini yengdilar. SHu tariqa Eronning katta qismi Xorazmshohlar qo'liga o'tdi va davlati, hududi birdaniga ikki baravar kengaydi. Xorazm davlati endi Bag'dod xalifasiga tegishli joylar va g'uriylar bilan chegaradosh bo'lib qoldi. 1200 yilda Takash vafot etdi va shundan keyin Iroqda xalq qo'zg'oloni ko'tarildi. Bu yerdagi Xorazm qo'shinlarining katta qismi qirib tashlandi, qolganlari Xurosongacha kelishga majbur bo'ldi. Xorazmshohlar ichida Takash eng talantli lashkarboshi va hukmdor edi. U juda og'ir vaziyatda Old Osiyo va O'rta Osiyoning katta qismini birlashtirib qudratli davlat tuzishga muvaffaq bo'ldi. Lekin Takashning katta xatosi shunda ediki, u o'zining xotini Turkonxotun mansub bo'lgan qipchoqlar qabilasiga katta erkinliklar berdi. Ularni doimo qo'llab quvvatladi. Turkonxotunning davlat ishlariga aralashuvi Xorazmdagi ichki nizolarini kuchayishiga olib keldi. Takashning o'limidan keyin Xorazm taxtiga uning o'g'li Alouddin Muhammad o'tirdi (1200-1220). 1203-yilda Muhammad qoraxitoylarning yordami bilan Xurosonni butunlay bosib oldi. Hirotni va yaqin atroflarini egalladi, 1207-yilda u o'z

poytaxtiga qaytib, Movarounnahrni bosib olish uchun tayyorgarlik ko'ra boshladi. SHu yilning o'zidayoq Muhammad Movarounnahrnga katta kuch bilan harbiy yurish boshladi. Buning sababi Buxoroda ko'tarilgan xalq qo'zg'oloni edi. Bu qo'zg'olon 1206-yilda Buxoro sadri (hokimi) Muhammad ibn Abdulazizga qarshi qaratilgan edi. Buxoro sadrlariga xos barcha yomon xislatlar bu odamda mujassam edi. U xalqdan katta soliqlar olib ularni shafqatsizlarcha ezar edi. U diniy rahbar bo'lishiga qaramasdan ayt-ishratga, ovga mukkasidan ketgan edi. Buxoroda uning zulmiga qarshi xalq harakatining asosiy kuchlari shahar hunarmandlari edi, qishloq aholisi-dehqonlar bu harakatni qo'llab-quvvatladi. Bu qo'zg'olonning boshlig'i qalqon yasovchi ustaning o'g'li Malik Sanjar ismli shaxs edi. Qo'zg'olonchilar sadr Muhammadni quvib chiqardilar. U qoraxitoylardan yordam so'radi. Lekin Xorazmshoh Muhammad qoraxitoylardan oldinroq harakat qilib, Buxoroni bosib oldi va shu tariqa Movarounnahrni Xorazm tarkibiga qo'shib olish boshlandi. Qo'zg'olonchilarning boshlig'i Malik Sanjar Urganchga olib ketildi. Movarounnahr xalqi Xorazmshohni qoraxitoylar zulmidan qutqaruvchi kuch sifatida qarshi oldi.

Muhammad Xorazmshoh Qoraxitoylarning vassali bo'lgan Samarqand hokimi (qoraxoniylar sulolasidan) Usmon bilan do'stona munosabat o'rnatdi. Bu esa qoraxitoylarning Samarqandga yurish qilishiga olib keldi va ular shaharni bosib oldilar. Bu vaqtda mo'g'ul qabilalaridan biri bo'lgan naymanlar qoraxitoylarning Yettisuvdagi yerlariga bostirib kirdilar. SHuning uchun qoraxitoylar shoshilinch ravishda orqaga qaytishga majbur bo'ldilar. Qoraxitoylarning qiyin ahvolga tushib qolganidan foydalangan Xorazmshoh Samarqandni egallab qoraxitoylar ustiga yurish qildi va Talas vodiysida 1210-yilda qoraxitoylar qo'shini ustidan g'alaba qozondi. Bu g'alaba tufayli Muhammad Xorazmshohning ahvoli ancha mustahkamlandi. Samarqand hokimi Usmon Xorazmshohning to'liq vassaliga aylandi va uning kuyovi bo'ldi.

Muhammad Xorazmshohning qoraxitoylar bilan birinchi janggi 1207 yili muvaffaqiyatsiz yakun topgan edi. Sulton 1209 yili navbatdagi o'lpon yig'ish uchun kelgan qoraxitoylar elchisi Tushi olib kelgan yorliqni namoyishkorona yirtib tashlab, uni o'limga mahkum etadi. 1210 yili sentabr oyida Sirdaryo bo'yidagi Ilamish dashtida qoraxitoylar bilan bo'lgan hal qiluvchi jangda esa qoraxitoylar to'liq mag'lubiyatga uchrab, ularning lashkarboshchisi Tayangu o'ldiriladi. Movarounnahr butkul Xorazmshoh qo'liga o'tib,

hamma joylarda sadoqatli kishilar hokim etib tayinlandilar. Qoraxoniylar xoni Usmonxon xorazmshohlar vassaliga aylanib, Sultonning qizi Xon-Sultonga uylanadi. Qoraxitoylar ustidan qozonilgan g'alaba musulmonlarning «g'ayridinlar» ustidan «buyuk g'alabasi» deb ta'riflanib, sulton farmoniga ko'ra musulmon olamining hamma o'lkalariga bu xususda maxsus xitobnomalar tarqatildi. Mazkur g'alabadan o'ta ruhlangan Sulton Muhammad Xorazmshoh o'ziga «Iskandari Soniy (ikkinchi Iskandar)» va saljuqiylarning buyuk sultoniga taqlid qilib «Sulton Sanjar» unvonlarini oladi. Davlat muhriga esa «zil Allohi fil ard» (Ollohning yerdagi soyasi) deb «kamtarona» yozdirishni buyuradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Masharipov O. - Хоразм тарихидан саҳифалар. Тошкент., 1994.
2. Ойдин Тонари Жалолиддин Хоразмшоҳ ва унинг даври. Тошкент., 1999.
3. Саидов Ш. Ўрганилаётган мамлакатлар тарихи (Хоразмшоҳлар ануштакинлар давлатининг юксалиши ва ҳалокати). Тошкент, 2006.